

آشنایی بامبانی و چارچوبهای نظام ملی اطلاع رسانی کشور

■ نظام اطلاع رسانی ملی؛ گامهایی باید، پرشتاب

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیش نوشتار

دنیای غرب که کارگاه عمده تولید اطلاعات جهانی است بر آن بنیاد و یافتن زمینه مصرف با تمام توان خود به بازاریابی برای اطلاعات تولید شده خود مشغول است. بدیهی است که بازار عمده اطلاعات تولید شده در غرب را باید در کشورهای در حال توسعه جستجو کرد. از آنجایی که ملل

در عصر حاضر، اطلاعات در فعالیتهای گوناگون فرهنگی، اقتصادی، صنعتی، تحقیق و توسعه و مانند آن جایگاه ویژه‌ای یافته و جامعه جهانی با عنایت به این ویژگی و اهمیت، نیرو و بودجه فراوانی را به اکتشاف و کنترل اطلاعات اختصاص داده است.

توسعه در این گونه کشورها از سوی دیگر، آنها را در وضع ویژه‌ای قرار داده است. این وضع ایجاب می‌کند که هم نیازمند اطلاعات برای برنامه‌های توسعه ملی و منطقه‌ای باشند و هم این برنامه‌ها را مبنای خودکفایی آینده خود قرار دهند.

کشورهای اسلامی برای این منظور، باید دو جریان را به طور همزمان دنبال کنند:

الف - اطلاعات مرتبط و نامرتب را برای برنامه‌های خود باز شناسند؛

ب - برای رسیدن به مرحله خودکفایی و فعال شدن در امر تولید و سازماندهی اطلاعات مورد نیاز، برنامه‌ریزی کنند.

خوشبختانه در سالهای اخیر این مقوله سخت مورد توجه محققان و متخصصان اطلاع‌رسانی کشورهای اسلامی قرار گرفته است. به طوری که در کنگره دوم کاملیس^(۱) در ۱۹۸۶ که در مالزی برگزار شد سخن از «برنامه اطلاعاتی فراگیر جهان اسلام» به میان آمد^(۲)، و در کنگره سوم (۱۹۸۸) در ترکیه و کنگره چهارم (۱۳۷۴) در تهران این امر در گستره وسیعتری مورد بحث و بررسی قرار گرفت. این توجه به حساسیت اطلاعات و امر اطلاع‌رسانی حکایت از آن دارد که ملل اسلامی به اهمیت آن وقوف یافته و ضرورت برنامه‌ریزی در این زمینه را به خوبی احساس کرده‌اند.

اما اگر بپذیریم که جهان اسلام مجموعه‌ای است که عناصر آن را کشورهای

اسلامی عمدتاً جزو کشورهای در حال توسعه هستند، طبعاً در این چرخه تولید و مصرف گرفتار آمده‌اند.

این چرخه بیمار که جریان یکسویه اطلاعات را پیوسته از کارگاه تولید به بازار مصرف هدایت می‌کند، ملل اسلامی را در دام وابستگی‌های اطلاعاتی و علمی می‌افکند که جلوه‌های آن را می‌توان در موارد زیر مشاهده کرد:

۱- وارد کردن اطلاعات بدون آنکه موارد دقیق مصرف آنها روشن باشد، که حاصل چنین حرکتی تراکم اطلاعات نامرتب و در عوض کمبود اطلاعات مرتبط و مورد نیاز است.

۲- مصرف زدگی که حاصل چنین جریانی، تنبلی ذهنی و بی‌میلی نسبت به انجام پژوهشهای اصیل و ارائه اندیشه‌های نوین است.

این حرکت شتابان از سوی دنیای غرب از یک سو و بی‌اعتنایی کشورهای در حال توسعه در امر تولید و کنترل اطلاعات از سوی دیگر، شکاف میان این دو قطب را روز به روز عمیقتر و دام‌واستگي و استعمار اطلاعاتی را برای این کشورها، از جمله جهان اسلام، گسترده‌تر می‌کند. بدیهی است، هر چه زمان بگذرد، خطر جدیتر و چشم‌انداز جهان سوم، تیره‌تر خواهد شد. بنابراین، اقدام به سیاستگذاری در سطح کلان، چه به صورت ملی و چه با توجه به کل جهان اسلام، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر و حیاتی است.

خوشبختانه بیداری اخیر کشورهای اسلامی از یک سو و نیاز به برنامه‌ریزی و

۱- کنگره کتابداران و اطلاع‌رسانان مسلمان (COMLIS).

۲- الی محمد عبدالحمید، «برنامه اطلاعاتی جهان اسلام: اصول نظری» در شبکه اطلاع‌رسانی در کشورهای اسلامی تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، سال ۱۳۶۹، ص ۳.

حوزه‌ای به فعالیت می‌پردازند و می‌کوشند در آن حوزه به جامعیتی نسبی دست یابند. آنچه این نظام‌های فرعی را تحت نظام کاملتری گرد می‌آورد سیاستی است که بر هماهنگ‌سازی آنها حاکم است و روابطی است که با استفاده از این هماهنگی میان آنها برقرار می‌شود. اما سیاستگذاری برای هماهنگ‌سازی باید مبنایی واحد داشته باشد. این مبنا ممکن است مرکزی تصمیم‌گیرنده باشد و یا استانداری بیرونی که از قبل وجود داشته و همگان بر آن توافق دارند. محور تصمیم‌گیری قرار گیرد. البته کوششهایی برای طراحی نظام‌های فرعی یا ایجاد شبکه‌های موضوعی صورت گرفته که درخور ستایش است، ولی این تلاشها، یا ناکام مانده یا از مرحله طرح فراتر نرفته است.

اهمیت و هدف

از جمله موانع عمده برای سیاستگذاری د برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نبودن نظامی منسجم برای دست یافتن به اطلاعات قابل اعتماد در مقیاس ملی است.

این نقصان سبب شده است که نه تنها برنامه‌های تحقیقاتی خرد و کلان از بنیه‌ای

اسلامی تشکیل می‌دهند، تا زمانی که در داخل هر یک از این کشورها نظام‌های تعریف و توجیه شده اطلاعاتی در زمینه‌های مختلف ایجاد و استوار نشود، امکان ایجاد برنامه اطلاعاتی جهان اسلام یا هر برنامه جهانی دیگری بسیار بعید می‌نماید. در حال حاضر عناصر متشکله این مجموعه از لحاظ اطلاعاتی از بنیه‌ای قوی برخوردار نیستند. بررسی نظام‌های ملی اطلاعاتی در کشورهای اسلامی و همچنین سایر کشورهای جهان سوم نشان می‌دهد که در بسیاری از این کشورها چیزی به نام نظام ملی اطلاعاتی وجود ندارد و عملکرد کتابخانه‌های ملی و مراکز اسناد نیز بسیار ضعیف است.^(۳)

دلایل این ضعف و کندی ممکن است بسیار متعدد و متنوع باشد، ولی پیوسته «پنداری» واحد بر همه آنها حاکم است و تا زمانی که این پندار بر اذهان دست‌اندرکاران مسلط باشد، هیچ‌گاه نظام ملی اطلاع‌رسانی پا نخواهد گرفت. این پندار سبب شده است که «نظام ملی اطلاع‌رسانی» را «مرکز ملی اطلاع‌رسانی» تلقی کنند. تعبیر چنین پنداری آن است که اطلاعات مختلف در سطح ملی باید در محلی واحد گرد آید. دشواری چنین امری - که نه منطقیاً تحقق‌یافتنی و نه عملاً قابل اجراست - سبب شده است که نفس امر کلاً به کناری نهاده شود.

نظام ملی اطلاع‌رسانی به مجموعه‌ای از نظام‌های فرعی اطلاق می‌شود که هر یک در

3 - Anis Khorshid and Malahat Kaleem Sherwani, Librarianship in the Muslim World 2, Islamic Library Information Centre, Library & Inf. Science Dept., University of Karachi: Karachi, 1985; and also Statistical Yearbook 1987, Paris, UNESCO.

قوی برخوردار نباشد، بلکه زیانهای اقتصادی، دوباره کاری‌ها و هدر رفتن وقت و نیروی فراوان را نیز به دنبال آورد.

مسئله اطلاعات و اطلاع‌رسانی نه مسائلی ساده است و نه واحد، بلکه در برگیرنده مجموعه‌ای از مسائل است که با کاربری، سازماندهی، سیاستهای دولت و نهایتاً وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه پیوند دارد. طی سالهای اخیر، نارساییها و محدودیتهای اطلاع‌رسانی کشور از سوی افراد مطلعی در عرصه‌های تحقیق و توسعه، اطلاع‌رسانی و مدیریتهای مراتب بالای مملکتی مورد اشاره قرار گرفته و نسبت به آن ابراز نگرانی شده است. طرحهای معدودی به منظور بهینه‌سازی وضع موجود به وسیله برخی افراد یا سازمانها تدوین و ارائه شده است که گرچه به مرحله اجرا نرسیده، ولی حاکی از برخی ضرورتها در این زمینه است.

ضرورت و اجتناب‌ناپذیر بودن رویارویی با این مسئله تنها به دلیل ضرورتهای موجود اطلاع‌رسانی کشور نیست، بلکه ریشه در نوعی آگاهی جهانی دارد. امروزه جوامع دنیا به این درک درست دست یافته‌اند که اطلاعات از جمله گرانبهاترین ذخایر ملی است. تعبیر «ذخیره ملی» برای دولتها نقش و وظیفه‌ای خاص در جهت حفظ و غنای اطلاعات ایجاد کرده و سبب شده است که خود هدایت فعالانه انتقال و عملکرد اطلاعات را بر عهده گیرند. تسوجه روزافزون به اطلاعات و اطلاع‌رسانی در دستگاههای دولتی و

غیردولتی، گرچه از رشد چندان سریعی برخوردار نیست، ولی چنین می‌نماید که گرایشهایی هر چند تدریجی به سوی فراهم‌آوری، ذخیره‌سازی، اشاعه و کاربری پویای اطلاعات در حال شکل‌گیری است. اما باید پذیرفت که توجه به اهمیت اطلاعات یک مقوله است و رشد درک درست نسبت به مسائل عمده اطلاع‌رسانی ملی مقوله‌ای دیگر. اطلاع‌رسانی ملی مسائلی چون تعیین حداقلهای اطلاع‌رسانی برای تحقق اهداف ملی، چگونگی راهبردی جریان اطلاعات کلان، جایگاه ستادی هماهنگی و جز آن سر و کار دارد.

خوشبختانه، معاون اول ریاست جمهوری به عنوان یکی از بالاترین مقامهای اجرایی کشور - درکی بسیار عمیق نسبت به اهمیت و ضرورت اطلاعات و اطلاع‌رسانی دارد. در هر مجمع و محفلی به این نکته اشاره داشته است. در سال ۱۳۷۳ در دیدار با جمعی از متخصصان این نکته را متذکر گردیده است که در حال حاضر «۱۶۰ میلیارد دلار در زمینه اطلاع‌رسانی در جهان سرمایه‌گذاری شده است و ضرورت دارد که در این زمینه در ایران سرمایه‌گذاری بیشتری صورت گیرد و در زمینه انتقال سریع اطلاعات در سطح کشور فعالیت شود».^(۴)

طرح حاضر بر آن بوده است که با مطالعه وضع موجود اطلاع‌رسانی کشور، طرح مطلوب نظام ملی اطلاع‌رسانی را با توجه به ساختار مدیریتی و سازمانی و نیز ویژگیهای

حوزه‌های مختلف چگونه است؟
- نظام‌های ملی در کشورهای جهان دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟
- چه شرایط احتمالی برای برقراری نظام ملی اطلاع‌رسانی کشور می‌توان پیش‌بینی کرد؟

- چه فوایدی بر ایجاد نظام ملی پیشنهاد مترتب است؟
- برای نظام پیشنهادی چه ساختار سازمانی و فنی و نیز چه وظایفی را می‌توان پیش‌بینی کرد؟

- ستاد اصلی نظام پیشنهادی باید دارای چه شرایطی باشد و کدام نهاد منطقی‌اً باید ستاد اصلی تلقی شود؟
- چه ملزوماتی باید برای ستاد اصلی فراهم گردد تا بتواند وظایفش را به شیوه‌ای مطلوب انجام دهد؟

تعریف برخی اصطلاحات

اصطلاحاتی که در بررسی حاضر به کار رفته بعضاً ممکن است با تعابیر متفاوتی همراه باشد. به منظور کاهش ابهام‌های احتمالی، بعضی از اصطلاحات با توجه به حدود معنایی به کار رفته در این متن ذیلاً مورد اشاره قرار می‌گیرد:

- **اطلاع‌رسانی**: به فرایندی اطلاق می‌شود که جریان تولید، دریافت، پردازش و کاربری اطلاعات را در بر می‌گیرد.

- **استفاده‌کنندگان / کاربران**: ناظر بر اشخاصی است که بالفعل یا بالقوه از

اقتصادی و فرهنگی ایران ارائه دهد و در این راستا، تأکید مطالعه بر نظام اطلاعاتی رسمی است. بنابراین، آنچه از طریق کتابخانه‌ها، مراکز اسناد و مدارک، مراکز اطلاع‌رسانی، بانکها و پایگاه‌های اطلاعاتی صورت می‌گیرد مد نظر بوده است.

در مطالعه حاضر از مدل کلان استفاده شده و سعی شده است که این مدل از لحاظ مدیریت یا طراحی سیستم برای بازپردازی مراکز یا سیستم‌های موجود اطلاع‌رسانی بهره‌برداری شود. عناصری که در این مدل در نظر گرفته شده عبارت است از: فرایند انتقال عملکردها از یک محل به محلی دیگر؛ تمرکز یا عدم تمرکز در انجام عملیات، بعضاً یا کلاً؛ و دیگر عناصر عمده‌ای که در طراحی سیستم‌های کلان مدنظر قرار می‌گیرند.

مدل حاضر کوشیده است که به پرسشهای زیر پاسخ دهد:
- **وضع مدیریت اطلاع‌رسانی در کشور چگونه است؟**

- **همکاری میان مراکز مختلف اطلاع‌رسانی چگونه صورت می‌گیرد؟**

- **روابط بین مرزی کشور از لحاظ اطلاع‌رسانی چیست؟**

- **وضع تولید اطلاعات در داخل کشور چگونه است؟**

- **وضع سرمایه‌گذاری در حوزه اطلاع‌رسانی چیست؟**

- **وضع استفاده‌کنندگان اطلاعات در**

اطلاعات تولید شده یا موجود در مراکز اطلاع‌رسانی استفاده یا به متون و مدارک مراجعه می‌کنند.

- تولید اطلاعات؛ به فرایندی اطلاق می‌گردد که محصول آن به شکل مکتوب یا مضبوط عرضه شده و عرفاً دسترس پذیر باشد.

روابط برون مرزی؛ در این متن به هر گونه داد و ستد اطلاعاتی میان مراکز یا بانکهای اطلاعاتی داخلی و مراکز یا بانکهای اطلاعاتی خارجی اطلاق می‌شود.

- سرمایه‌گذاری؛ در امر اطلاع‌رسانی ناظر بر تخصیص بودجه و اعتباری است که به طور مستقل یا در چارچوب اعتبارهای کلی تر به اطلاع‌رسانی تعلق یابد.

- شبکه اطلاع‌رسانی؛ مجموعه‌ای از مراکز اطلاع‌رسانی ملی، منطقه‌ای، یا بین‌المللی است که تحت شرایطی با یکدیگر به مبادله اطلاعات می‌پردازند.

- نظام ملی اطلاع‌رسانی؛ به نظامی اطلاق می‌شود که به سیاستگذاری، برنامه‌ریزی، تعیین استانداردها و هدایت امر اطلاع‌رسانی کشور در سطح کلان می‌پردازد.

- همکاری؛ در امر اطلاع‌رسانی به هر گونه داد و ستد اعم از امانت بین کتابخانه‌ای، اشتراک منابع و مبادله مواد میان مراکز اطلاع‌رسانی اطلاق می‌شود.

پیشینه طرح نظام ملی

نخستین گامها برای استقرار نظام اطلاع‌رسانی در ایران با تأسیس مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی و

مراکز مدارک علمی، خدمات کتابداری و... وابسته به این مؤسسه برداشته شد. مرکز مدارک علمی و مرکز خدمات کتابداری با انتشارات متنوع، ولی پراکنده و تداوم نشریه فنی مرکز مدارک علمی که بعدها با نامهای دیگری انتشار یافت به معرفی و ارائه تعاریف و استانداردهای مربوط به نظام ملی اطلاع‌رسانی، شبکه ملی اطلاع‌رسانی، مناسبات بین مراکز و واحدهای کتابخانه‌ای و اطلاعاتی دست زد و در این راه کم و بیش به موفقیتهایی نیز دست یافت. فعالیت‌های بین‌المللی از سوی یونسکو با استقرار طرح ایجاد شبکه جهانی مبادله اطلاعات علمی (یونی سیست Unisist) در سال ۱۹۶۶ و با مشارکت اعضای شورای بین‌المللی مجامع علمی (ICSU) مورد بررسی قرار گرفت. بعدها با شرکت کارشناسان سازمانهای بین‌المللی اطلاعات علمی مانند فدراسیون بین‌المللی اطلاع‌رسانی (FID) مباحث مطروحه در طرح یونی سیست مورد نقادی و موشکافی قرار گرفت و نتایج این مباحث به صورت نشریه‌ای چاپ و منتشر شد. پس از مطالعات فراوان کنفرانس یونی سیست از ۴ تا ۱۹ اکتبر ۱۹۷۱ در پاریس با شرکت ۸۳ نماینده از کشورهای جهان از سوی یونسکو تشکیل شد. در این کنفرانس هیأت نمایندگی ایران از سوی مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی شرکت کرد. در واقع کوششهای ایران برای تثبیت نظام ملی اطلاع‌رسانی با مجامع جهانی و کوششهای بین‌المللی پیوند خورد. همگام با مطالعات و تحقیقات ملی و جهانی درباره

این سازمانها با سازمانهای مشابه در کشورهای صنعتی از طریق یک نظام بین‌المللی تأمین گردد تا آنکه علما و پژوهندگان در این کشورها بتوانند از نتیجه مطالعات و تحقیقات علمای کشورهای پیشرفته مطلع گردند. از بحث مختصر فوق چنین برمی‌آید که:

۱- مبادله اطلاعات علمی برای توسعه و ترقی و ادامه حیات ملت‌ها امری ضروری است.

۲- نظامهای موجود جمع‌آوری و اشاعه اطلاعات حتی المقدور و باید یکنواخت شود و به همین منوال نظامهایی که بعداً به وجود خواهند آمد بر اساس ملاکهای بین‌المللی باشد، تا بتوان اطلاعات علمی را به سهولت مبادله کرد.

۳- برای از بسین بردن شکاف میان کشورهای پیشرفته با کشورهای در حال توسعه لازم است که کشورهای اخیرالذکر مجهز به کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی غنی و فعال گردند و بدین وسیله ارتباط خود را با کشورهای صنعتی و پیشرفته به منظور استفاده از تجربیات و تحقیقات دانشمندان و متخصصین آنها برقرار سازند.^(۶)

پس از شرکت هیأت نمایندگی ایران در کنفرانس یونسکو (۱۹۷۱)، مرکز مدارک

نظام ملی اطلاع‌رسانی، سیاست اطلاعات علمی در ایران، شبکه اطلاع‌رسانی علمی و فنی ایران، و اهداف و وظایف نظامهای ملی اطلاع‌رسانی (از جمله ایران)، نهادهای آموزش عالی با برقراری دوره‌ها، کلاسها و انتشار منابع و آثار در زمینه اطلاع‌رسانی و کتابداری در ایران به تقویت علمی کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی، شبکه‌های اطلاع‌رسانی و ... پرداختند.

نخستین سند گزارش دست‌نویس از دکتر حسین دانشی و همکاران وی بود که در سال ۱۳۵۱ برای تعیین وضعیت کنفرانس یونی‌سیست تدارک دیده شده بود.^(۵) به دنبال این گزارش، مقاله‌ای نسبتاً مفصل زیر عنوان «شبکه جهانی مبادله اطلاعات علمی» در نشریه فنی مرکز مدارک علمی به چاپ رسید که در آن درباره وضع کشورهای در حال توسعه اظهار نظر شده بود:

«... کشورهای در حال توسعه ... جهت تعیین سیاست علمی و تحقیقاتی و تنظیم برنامه‌های عمرانی و صنعتی خود برای جبران عقب‌ماندگی‌های خویش احتیاجی مبرم به بهره‌وری از نتایج تحقیقات و تجربیات کشورهای صنعتی رشد یافته دارند و واضح است که برای جذب صحیح و منطقی نتایج تحقیقات کشورهای توسعه یافته و اشاعه آنها بین محققین و علمای کشور خود لازم است که سازمانهایی مانند کتابخانه‌های تخصصی و مراکز دکومانتاسیون داشته باشند و ضمناً ارتباط

۵- حسین دانشی، گزارشی از سفر برای تشکیل کنفرانس یونی‌سیست، تهران، ۱۳۵۱ (دست‌نویس).

۶- حسین دانشی «شبکه جهانی مبادله اطلاعات علمی»، نشریه فنی مرکز مدارک علمی، دوره ۲، شماره (فروردین ۱۳۵۲)، صص ۳۳-۴۲.

علمی وابسته به مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی، بررسی‌هایی را در زمینه امکانات اتخاذ سیاستی هماهنگ در مورد گردآوری و اشاعه اطلاعات علمی و فنی آغاز کرد و موضوع را در جلسه دیگری که با حضور گروهی از صاحب‌نظران تشکیل گردید به بحث گذاشت. در این جلسه، قرار شد مرکز مدارک علمی، گزارشی در این مورد تهیه کند. این گزارش در جلسه بعدی صاحب‌نظران مورد بررسی قرار گرفت و پس از اصلاحاتی که در آن به عمل آمد، به صورت نهایی چاپ و منتشر شد.

در این گزارش دو نکته اساسی به چشم می‌خورد:

۱- تعیین یکی از مراکز به عنوان واحد هماهنگ‌کننده فعالیت‌های مراکز مدارک ایرانی و رابط این مراکز با مجامع و شبکه‌های بین‌المللی اطلاع‌رسانی و نظارت بر اشاعه درست اطلاعات و برقراری ارتباط کامل علمی و اطلاعاتی میان واحدهای نیازمند دولتی و دانشگاهی؛

۲- پیگیری سیاست استقرار نظام واحد بازیابی اطلاعات در مراکز مدارک دولتی و استفاده از امکانات و تسهیلات خدمات ماشینی کشور در جهت سازمان دادن به بازیابی و اشاعه اطلاعات و برقراری رابطه و استفاده از شبکه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی از طریق نظام‌های پیوسته.

از سال ۱۳۵۷ به علت شرایط سیاسی کشور، پیگیری مسائل مربوط به نظام ملی اطلاع‌رسانی تقریباً متوقف گردید، ولی

استفاده وسیع از کامپیوتر و تجهیزات وابسته به آن که از سالها قبل آغاز شده بود، رو به گسترش نهاد. استفاده وسیع از کامپیوتر در سازمان‌های دولتی و پردازش ماشینی اطلاعات و داده‌ها، نیاز به واحد یا سازمانی داشت که بر مجموعه فعالیت‌های ماشینی و کامپیوتری داده‌ها و اطلاعات نظارت داشته باشد.

قبل از سال ۱۳۵۷، دفتر انفورماتیک در سازمان برنامه و بودجه با عنوان یک اداره کل فعالیت‌های ماشینی پردازش داده‌ها را اداره می‌کرد. پس از تصویب قانون تشکیل شورای عالی انفورماتیک کشور در سال ۱۳۵۹ از سوی شورای انقلاب، وظایف هدایت و راهنمایی نظام کلی انفورماتیک کشور به عهده این شورای عالی گذاشته شد، و از طریق دبیرخانه شورای عالی انفورماتیک در سازمان برنامه و بودجه به این سازمان متصل گردید. بخش اجرایی امور انفورماتیکی کشور را معاونت انفورماتیک سازمان برنامه و بودجه به عهده گرفت که فعالیت آن مجموعه‌ای از امور اجرایی، نظارتی و ارشادی بود.

در مجموع، فعالیت‌هایی را که در جهت استقرار نظام اطلاع‌رسانی و شبکه‌های مربوط انجام گرفته، می‌توان چنین جمع‌بندی کرد:

۱- مرکز مدارک علمی از سال ۱۳۵۰ با ایجاد شورای هماهنگی مراکز اسناد فعالیت خود را آغاز کرد؛

۲- هدف مرکز مدارک علمی از ایجاد شورای هماهنگی مراکز اسناد همکاری و تقویت زیربنایی ملی اطلاعات علمی بود؛

و در سطح پیشنهاد باقی ماند.

وضع موجود اطلاع‌رسانی

وضع اطلاع‌رسانی در کشور از جهات گوناگون، اعم از تولید، پردازش و اشاعه اطلاعات چندان رضایت‌بخش نیست. بررسی به عمل آمده حکایت از وجود نارسایی در زمینه‌های مختلف دارد، که در اینجا به طور گذرا به موارد عمده آنها اشاره می‌شود:

۱- از لحاظ مدیریت، کتابخانه‌ها عمدتاً توسط افرادی با تخصص‌های موضوعی به جز تخصص کتابداری و اطلاع‌رسانی اداره می‌شود. ۳۱ درصد از مدیران کتابخانه‌های علوم انسانی و علوم و فنون، ۱۸ درصد از مدیران کتابخانه‌های عمومی و ۲۰ درصد از مدیران کتابخانه‌های کشاورزی را متخصصان این حوزه‌ها تشکیل می‌دهند. در آرشیوها و کتابخانه‌های عمومی این نسبت از یک درصد نیز کمتر است. تجربه مدیریتی آنان نیز چندان زیاد نیست و تنها بین ۱۱ تا ۲۰ درصد مدیران (بر حسب رشته‌های مختلف) سابقه‌ای بیش از ۱۰ سال دارند. از میان مدیران متخصص نیز اندکی کمتر از ۱۵ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر هستند.

این یافته‌ها حکایت از آن دارد که متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی در موضع واقعی خود قرار ندارند، به دلیل

۳- با تشکیل شورای هماهنگی مراکز اسناد و تشکیل شورای مربوط به یونی‌سیست توسط کمیسیون ملی یونسکو در ایران در سال ۱۳۵۲، کوششها معطوف به اجرای توصیه‌های یونی‌سیست شد؛

۴- در شهریور ۱۳۵۵ تهیه پیشنهادهایی در زمینه «سیاست اطلاعات علمی در کشور» ارائه شد؛

۵- در اردیبهشت ۱۳۵۶ با همکاری یونسکو و سازمان برنامه امکان برگزاری «سمینار سیاست اطلاعات علمی و فنی در کشور» فراهم آمد. این سمینار امکان تهیه و تدارک «پیش‌نویس اساسنامه کمیته ملی یونی‌سیست» (در خرداد ماه ۱۳۵۶) را فراهم آورد. تا سال ۱۳۶۰ مسأله شبکه ملی اطلاعاتی و نظام ملی اطلاع‌رسانی مسکوت ماند، ولی نیاز به ساماندهی وضعیت اطلاع‌رسانی در همه زمینه‌ها، سازمانها و مؤسسات دولتی را به فکر انداخت و یک سلسله فعالیتهای پراکنده جریان یافت، و مطالعاتی نیز صورت گرفت.

در میان مجموعه بررسیهای انجام شده، مطالعات مرکز اسناد و مدارک علمی شاخص است. نخستین طرح از سوی مرکز اسناد و مدارک علمی مطرح گشت و حتی مطالعات آن پیگیری شد و نتایج آن نیز انتشار یافت.

این نتایج تحت عنوان «طرح پیشنهادی شبکه اطلاع‌رسانی علمی و فنی کشور» منتشر شد که در نهایت به مرحله اجرا نرسید

جابه‌جایی‌های کوتاه‌مدت مدیریتی سوابق تجربی مدیریت انسداد است و مقاطع تحصیلی فارغ‌التحصیلان در به کار گماری آنان لحاظ نمی‌شود.

۲- وضع شاغلان سایر فعالیتهای کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی نیز چندان مطلوب نیست. از میان نیروهای شاغل در کتابخانه‌های حوزه‌های مختلف علوم انسانی و علوم و فنون ۶۵ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر و ۷ درصد لیسانس کتابداری دارند. از آنجا که در ۲۷۴ کتابخانه دانشگاهی، ۳۳۶ متخصص کتابداری و در ۲۵۸ کتابخانه تخصصی، ۱۱۴ متخصص به کار مشغول هستند، می‌توان برآورد کرد که در هر کتابخانه دانشگاهی به طور متوسط ۱/۲ نفر و در هر کتابخانه تخصصی ۰/۵ نفر متخصص به فعالیت اشتغال دارد. از سوی دیگر، در سال تحصیلی ۷۱-۷۰ تعداد ۸۹۷ نفر در مقاطع مختلف در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی به تحصیل اشتغال داشته‌اند و در همین سال تحصیلی ۱۹۸ نفر از این رشته فارغ‌التحصیل شده‌اند.

مقایسه‌ای گذرا میان تعداد شاغلان و روند فارغ‌التحصیلی دانشجویان رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی نشان می‌دهد که علی‌رغم کمبود نیروی متخصص در این رشته و در مراکز و واحدهای اطلاع‌رسانی، این نیروها به طور جدی به کار گمارده نمی‌شوند. بررسی‌های کیفی حاکی از آن است که عوامل متعددی؛ از جمله فراهم نبودن شرایط محیط کار (نظیر واگذار کردن

امور غیرحرفه‌ای به متخصصان، تبعیت از خواسته‌های مدیران غیرمتخصص، وضع حقوق و مانند آن)، بی‌توجهی مراکز آموزشی به نیازهای بازار کار و مانند آن در این امر دخیل هستند.

۳- استفاده‌کنندگان بالقوه و بالفعل کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی را عمدتاً دانش‌آموزان، دانشجویان، استادان و متخصصان رشته‌های مختلف تشکیل می‌دهند. طبق آمار وزارت فرهنگ و آموزش عالی (در سال ۱۳۷۳) تعداد دانشجویان مقاطع مختلف کل کشور در سال تحصیلی ۱۳۷۱-۱۳۷۲ جمعاً افزون بر ۳۷۴۷۳۴ نفر بوده است که هر گاه دانشجویان دانشگاه آزاد و مراکز تربیت معلم را نیز به آن بیفزاییم این رقم به ۷۳۶۵۴۹ نفر بالغ می‌گردد. توزیع آنها به ترتیب تراکم شامل علوم انسانی، پزشکی، فنی و مهندسی، علوم پایه، کشاورزی و هنر است.

مدرسان و اعضای هیأت علمی این مراکز نیز افزون بر ۴۶۴۱۷ نفر هستند. هر گاه دانش‌آموزان مقاطع تحصیلی و نیز کارکنان بخش دولتی را نیز به کل مجموعه بیفزاییم تعداد استفاده‌کنندگان بالقوه به ۱۹،۳۳۲،۵۸۶ نفر می‌رسد. این رقمها ناشی از نگرش سنتی به امر اطلاع‌رسانی است و الا امروزه نمی‌توان محروم بودن از قدرت خواندن و نوشتن مانعی برای دریافت خدمات اطلاع‌رسانی دانست.

حتی اگر همان نگرش سنتی را نیز ملاک عمل قرار دهیم نسبت میان استفاده‌کنندگان و تعداد کتابخانه‌های موجود بسیار غیرمتعارف

موانع دسترس پذیری ناشی از وضع تولید اطلاعات را جبران کنند، ولی بررسی به عمل آمده نشان می‌دهد که موجودی و امکانات کتابخانه‌ها نیز قادر به انجام چنین مهمی نیست. نزدیک به ۵۷ درصد کتابخانه‌ها مجموعه‌ای کمتر از ۱۰ هزار جلد و تنها ۲ درصد مجموعه‌ای بیش از ۱۰۰ هزار جلد دارند. همچنین ۷۱ درصد کمتر از ۵۰ عنوان نشریه فارسی و ۴۱/۵ درصد کمتر از ۵۰ عنوان مجله لاتین را مشترک هستند. ۴۰ درصد فاقد کامپیوتر، ۵۶ درصد فاقد دستگاه تکثیر، و ۸۳ درصد فاقد میکروفرم خوان هستند که البته از همین تعداد اندک نیز به گونه‌ای مطلوب بهره‌برداری نمی‌شود. در امر سازماندهی، گرچه دو نظام رده‌بندی کنگره و دیویی در کتابخانه‌های مختلف رایج است، ولی برای اجرا، میان سازمانها یکدستی و هماهنگی وجود ندارد. در مورد سایر متون و مدارک نیز کمتر از ۳۰ درصد، از روشهای مقبول نمایه‌سازی استفاده می‌کنند.

۶- سرمایه‌گذاری در امر اطلاع‌رسانی نیز ظاهراً چندان در اولویت نیست.

با توجه به جمعیت کشور در سال ۱۳۷۲ که به ۶۱۶۸۴۰۰۰ نفر افزون می‌گردد و سرمایه‌گذاری ثابت و جاری آن:

کتابخانه‌ها و مراکز اسناد مؤسسات آموزشی ۱۷,۱۱۹,۲۰۰,۰۰۰ ریال

کتابخانه‌ها و مراکز اسناد مؤسسات عمومی

است. اگر خوشبینانه تعداد کل کتابخانه‌های دانشگاهی، تخصصی، عمومی و کانون پرورش فکری را ۱۴۰۰^(۷) واحد بدانیم، میانگین کلی استفاده‌کنندگان به کتابخانه‌ها حدود ۱۳۰۰۰ نفر بر هر کتابخانه خواهد بود. نوع خدمات و نبود امکانات دیگر نیز مزید بر این نارسایی و عدم کفایت است.

۴- تولید اطلاعات نیز وضع چندان مطلوبی نداشته است. در طول برنامه پنجساله ۶۸-۷۲ سالانه به طور متوسط ۷۴۱۰ عنوان کتاب (اعم از تألیف یا ترجمه و چاپ اول یا تجدید چاپی) منتشر شده که دارای تیراژ متوسط ۵۹۴۰ نسخه بوده است. در همین دوره ۵۴۷ عنوان مجله (جاری در سال ۱۳۷۲) منتشر شده که عمدتاً تیراژی میان ۵۰۰۰ تا ۱۰,۰۰۰ نسخه داشته‌اند.

تیراژ اندک کتاب و مجله طبعاً دو پیامد دارد: یکی افزایش قیمت کتاب و دیگری کاهش میزان دسترس پذیری. همچنین طبق گزارش ملی تحقیقات ۱۳۷۱، تعداد ۸۴۰۱ مقاله علمی در رشته‌های مختلف علوم و فنون چاپ و منتشر شده است. علاوه بر این موارد، جهت استفاده محققان بیش از ۱۱۰ بانک و پایگاه اطلاعاتی کوچک و بزرگ در ۱۷ سازمان دولتی و غیردولتی ایجاد شده است. این میزان اطلاعات با توجه به تعداد استفاده‌کنندگان پیشگفته بسیار ناچیز است. اگر ارزیابی کیفی از همین تعداد اندک به عمل آید کمبود به مراتب بارزتر خواهد بود.

۵- گرچه انتظار می‌رود که کتابخانه‌ها

۷- طبق آمار، ۲۷۴ کتابخانه دانشگاهی، ۲۵۸ کتابخانه تخصصی، ۵۷۵ کتابخانه عمومی و ۲۶۰ کتابخانه واحد فرهنگی کانون در کشور فعالند.

دشواری دستیابی به اطلاعات مورد نیاز از سوی دیگر است.

روابط و داد و ستد اطلاعاتی در مقیاس بین‌المللی نیز دارای وضع مطلوبی نیست. در حوزه علوم و فنون تنها ۷/۵ درصد مراکز دارای روابطی با مؤسسات و مجامع بین‌المللی هستند. این روابط در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی پزشکی ۱۲ درصد و در واحدهای کشاورزی ۱۰ درصد است. در آرشیوها و کتابخانه‌های عمومی این نسبت نزدیک به صفر است.

نکته قابل تأمل آن است که به دلیل نبودن فهرستگان جامعی از موجودی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی داخل کشور، محققان آگاه نیستند که بخش قابل توجهی از درخواستهایی را که از طریق مراکز و پایگاههای خارجی سفارش می‌دهند در داخل کشور قابل دستیابی است. در مقیاس کلان نیز نارساییهایی در امر اطلاع‌رسانی به منظور سیاستگذاریها و برنامه‌ریزیهای فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی به چشم می‌خورد که در اسناد سازمانهای ذی‌ربط منعکس است.

عملکرد برنامه اول به صراحت متأثر از ضعف نظام اطلاع‌رسانی تلقی گردیده و این گونه درباره آن اظهار نظر شده است:

«عدم ارتباط منطقی و تعریف شده بین شبکه، امکانات و مراکز تحقیقاتی و توانهای تولید فعال...»

«فقدان نظام اطلاعاتی مناسب و عدم هماهنگی بین دستگاههای تولیدکننده آمار کشور»

ریال ۴۰,۶۳۳,۹۴۵,۰۰۰

ریال ۵۷,۷۵۳,۱۴۵,۰۰۰

جمع

سرانسه خالص بهره‌برداری از سرمایه‌گذاری در نظام اطلاع‌رسانی ۹۴۶ ریال / نفر خواهد بود:

$$\frac{۵۷,۷۵۳,۱۴۵,۰۰۰}{۶۱,۶۸۴,۰۰۰} = ۹۴۶$$

با توجه به اینکه سرانه سرمایه‌گذاری از اعتبارات مصوب سال ۱۳۷۲ طبق مدارک سازمان برنامه و بودجه ۸,۱۵۶ ریال / نفر بوده است، می‌توان رابطه آن رقمها با یکدیگر را دریافت.

۷- همکاری میان کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی ضعیف است. در حوزه علوم انسانی و علوم و فنون تنها ۳۶/۵ درصد در خدمات امانت بین کتابخانه‌های مشارکت دارند. در حوزه پزشکی این رقم به ۳۸ درصد می‌رسد و در حوزه کشاورزی این همکاری از ۷/۵ درصد کتابخانه‌ها تجاوز نمی‌کند. در میان مراکز آرشیوی و کتابخانه‌های عمومی همکاری و داد و ستد مشخص و تعریف شده‌ای وجود ندارد. سوابق موجود در بخش امانت بین کتابخانه‌های مستقر در مرکز اطلاعات و مدارک علمی نیز حاکی از کندی امانت بین کتابخانه‌ای و اندک بودن تعداد آنهاست.

نظام مدیریتی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی بیشتر متمایل به خودکفایی در متون و منابع است تا تأمین اطلاعات از طریق داد و ستد با سایر واحدهای مشابه. ممکن است دلایل این امر بسیار متعدد و متنوع باشد، اما نتیجه اجتناب‌ناپذیر آن هدر رفتن بودجه، وقت و نیرو از یک سو و

موجودی یکدیگر مطلع نیستند، همکاری جدی و تعریف شده‌ای میان این گونه واحدها برقرار نیست. وظایف و عملکردهای مراکز به طور دقیق تعیین و تفکیک نشده و بودجه و امداد نسبتاً اندک است و در بسیاری از مراکز اطلاع‌رسانی جزئی از بودجه‌ای کلی است که این حدود برنامه‌ریزی و آینده‌نگری کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی را تعیین می‌سازد.

برای پرهیز از نابسامانی و وجود یک سلسله مبالغات و پیشنهادها، در گذشته عنوان شده که خود‌گویی احساس نیاز به سیاستی واحد و هماهنگ در اطلاع‌رسانی بخشهای مختلف است.

در حوزه علوم و فنون، در سال ۱۳۶۲، طرح پیشنهادی شبکه اطلاع‌رسانی علمی و فنی کشور^(۹) که در آن ضرورت و چگونگی هماهنگی امر اطلاع‌رسانی در حوزه‌های پزشکی، کشاورزی، علوم طبیعی و ریاضی، فنی و مهندسی عنوان شده بود عرضه گردید. گرچه این طرح به مرحله اجرا نرسید، ولی خود حاکی از توجه به لزوم سیاست و برنامه‌ای هماهنگ برای اطلاع‌رسانی در زمینه‌های مورد اشاره بود. در بخش آموزش فنی و حرفه‌ای نیز طرحی تحت عنوان

«اشتغال بیش از حد اعضای هیأت علمی به امر تدریس در بخش دولتی و غیردولتی که منجر به خستگی ذهنی و به روز نبودن اطلاعات و رکود علمی آنان می‌شود».

«وجود نداشتن پیوند ارگانیک بین نیازهای جامعه و تحقیقات دانشگاهی»

«نارسایی در سیستم جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات مورد نیاز برای تصمیم‌گیری»^(۱۰)

در مجموع، نظام فرهنگی، اقتصادی و مدیریتی کشور را می‌توان ناهماهنگ با نظام اطلاع‌رسانی دانست که ایجاد و استقرار یک نظام هماهنگ‌کننده اطلاع‌رسانی در کنار و همپای نظام ملی برنامه‌ریزی را طلب می‌کند.

مروری بر یافته‌ها

نگاهی گذرا به یافته‌های وضع موجود حاکی از پراکندگی، عدم توازن، بی‌برنامگی و تکرارهای غیرضروری و همچنین ناهمگونی در مدیریتها و نبودن همکاری در میان کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی کشور است.

نیروی انسانی متخصص در موضع مناسب خود به کار گرفته نشده، وضع مجموعه‌ها متناسب با اهداف و برنامه‌های پیش‌بینی شده نیست، پردازش اطلاعات دستخوش علائق و سلائق سازمانی، مدیریتی و گاه فردی است، زبان موضوعی واحدی در نمایه‌سازی اسناد و مدارک مشابه به کار نمی‌رود، نرم‌افزارها از الگوهای هماهنگی تبعیت نمی‌کنند، مراکز از

۸- سازمان برنامه و بودجه. مستندات برنامه دوره توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۳-۱۳۷۷، جلد ۱۱. عملکرد برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸-۱۳۷۲. مقدمه، تهران: اسفند ۱۳۷۲.
۹- طرح پیشنهادی شبکه اطلاع‌رسانی علمی و فنی کشور، تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی، ۱۳۶۲.

شبکه برای انتقال دانش فنی و حرفه‌ای^(۱۱). در سال ۱۳۶۳ ارائه گردید که در آن وضعیت دانش فنی و حرفه‌ای و توزیع سازمانهای ذی‌ربط و ضرورت پیوند میان آنها و محتوا و ساختار شبکه پیشنهادی آمده است.

در حوزه کشاورزی، تهیه فهرستگان کشاورزی ایران^(۱۲) که در سال ۱۳۷۲ به محصول رسید نشان‌دهنده درک صحیح از همکاری کتابخانه‌ها و اشتراک منابع در این رشته بود و فهرستگان به عنوان نخستین و بهترین شرط همکاری میان مراکز ذی‌ربط مورد توجه قرار گرفت. این گام مسیر داد و ستد اطلاعاتی میان واحدهای تحقیق و ترویج کشاورزی را هموار کرده است.

در حوزه پزشکی و بهداشت، کارشناسان سازمان جهانی بهداشت طرحی را تحت عنوان طرح ملی اطلاعات بهداشتی و زیست پزشکی در جمهوری اسلامی ایران^(۱۳) تهیه کردند که ترجمه آن در سال ۱۳۷۱ از سوی معاونت پژوهشی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی منتشر شد. در این طرح که در قالب پروژه HBI در مقیاس ملی تهیه شده چگونگی تهیه، نشر و اشاعه اطلاعات و همچنین همکاریهای مراکز ذی‌ربط در زمینه پزشکی و بهداشت عنوان گردیده است. گرچه این طرح به طور جدی به مرحله اجرا نرسید، ولی گروهی از مسؤولان آن، بخشهایی از طرح را در برنامه اجرایی خود قرار داده‌اند.

در زمینه آرشیوها و مراکز اسناد، در سال ۱۳۷۳ طرحی از سوی سازمان اسناد ملی ایران، تحت عنوان «طرح نظام اسنادی»^(۱۴)

ارائه گردید که در آن چگونگی شکل‌گیری طرح و ساختار پیشنهادی عرضه شده است. گرچه ارائه این طرح فی‌نفسه حاکی از ضرورت ایجاد هماهنگی میان مراکز آرشیوی است، ولی به دلیل خلط دو مفهوم «نظام» و «مرکز»، پیشنهادها متمایل به تمرکز اسناد در محلی واحد است که طبعاً اجرای طرح را عملاً با دشواری روبه‌رو می‌سازد.

در حوزه علوم اسلامی، برای نخستین بار در سال ۱۳۶۹ طرحی به سفارش مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، تحت عنوان «نظام اطلاع‌رسانی اسلامی»^(۱۴) تهیه گردید که در آن ضرورت همکاری و هماهنگی میان مراکزی که کلاً یا بعضاً به گردآوری، پردازش و اشاعه اطلاعات اسلامی می‌پردازند عنوان شده است. در این طرح، نظام اطلاع‌رسانی اسلامی، به عنوان زیرمجموعه‌ای از نظام ملی اطلاع‌رسانی مورد توجه قرار گرفته و طرح مزبور بر همین اساس پیش رفته است.

جدای از تلاشهای ناظر بر حوزه‌های موضوعی، کوششهایی نیز در جهت

۱۰- عبدالحسین آذرنگ، شبکه برای انتقال دانش فنی و حرفه‌ای (تهران: دبیرخانه شورای عالی هماهنگی آموزش فنی و حرفه‌ای کشور، ۱۳۶۳).

۱۱- نسرین دخت عماد خراسانی، فهرستگان کشاورزی ایران. (تهران: وزارت کشاورزی، ۱۳۷۲).

۱۲- کریستوفر زیلنسکی و الکساندر مانولنا، طرح ملی اطلاعات بهداشتی و زیست-پزشکی در جمهوری اسلامی ایران، ترجمه فریدون آزاده و دیگران. (تهران: معاونت پژوهشی، وزارت بهداشت، ۱۳۷۱).

۱۳- «طرح نظام اسنادی» (تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۳) پلی کی.

۱۴- «نظام اطلاع‌رسانی (طرح توجیهی)». به سفارش دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، ۱۳۶۹.

پژوهش مفیدی در سال ۱۳۷۲ صورت گرفته^(۱۸) است که در آن با استفاده از یافته‌های جهانی در زمینه نرم‌افزار و سخت‌افزار و نیز انتظارات حرفه‌ای در زمینه سازماندهی اطلاعات مقیاسهایی پیشنهاد شده و همان مقیاسها برای سنجش و ارزیابی نرم‌افزارهای موجود در ایران نیز مورد استفاده قرار گرفته است.

نظام ملی اطلاع‌رسانی

نظام ملی به مجموعه‌ای متمرکز شامل واحد هماهنگ‌کننده و کمیته‌های آن و نیز اجزای غیرمتمرکز آن (یعنی کتابخانه‌ها و مراکز اسناد و اطلاعات) اطلاق می‌شود که در راه تحقق اهداف از پیش تعیین شده برای انجام فعالیتهای اطلاع‌رسانی در مقیاس ملی گام برمی‌دارند. نظام ملی سه محور اساسی را مد نظر دارد: (۱) هماهنگ‌سازی، (۲) نظارت (۳) ارزیابی.

واحد هماهنگ‌کننده را با نامهای شورای عالی^(۱۹)، کانون ملی^(۲۰) و مانند آن مورد

یکسان‌سازی فعالیتها، خط‌فارسی و نرم‌افزارها صورت گرفته که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره داشت:

۱- در زمینه تهیه استاندارد کتابخانه‌ای یکی دو مورد به انجام رسیده است. نخستین آنها ترجمه‌ای است از استانداردهای ایفلا که تحت عنوان «استانداردهای ایفلا برای کتابخانه‌های عمومی» در سال ۱۳۵۴ منتشر گردیده است.^(۱۵) دیگری متنی است تحت عنوان «استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران» که بر مبنای استانداردهای ایفلا تعدیل و تهیه شده است.^(۱۶)

۲- در مورد خط فارسی تلاشها و پیشنهادهایی عرضه گردیده است. گرچه اقدام در این باب از جهت داد و ستدهای اطلاعاتی میان نظامهای مختلف موجود کشور حائز اهمیت است، ولی هنوز کمال مطلوب حاصل نشده است. در این راستا می‌توان از اقدام مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی که استاندارد طرز قرار گرفتن علائم زبان فارسی بر روی صفحه کلید کامپیوتر را در مهرماه ۱۳۷۳ به چاپ رسانده است، یاد کرد. اجرای آن از سوی سازمان برنامه و بودجه در اسفند ۱۳۷۳ به کلیه دستگاهها ابلاغ گردیده است.^(۱۷) تلاشهایی فردی نیز در این زمینه صورت گرفته که هنوز قبول عام نیافته است.

۳- در زمینه تعیین ملاکهای لازم برای سنجش نرم‌افزارهای مطلوب کتابخانه‌ای،

۱۵- استانداردهای ایفلا برای کتابخانه عمومی، ترجمه شیرین تعاونی، (تهران: مرکز خدمات کتابداری، ۱۳۵۴).

۱۶- شیرین تعاونی، پیش‌نویس استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران. (تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴).

۱۷- ابرار، ۱۵ فروردین ۱۳۷۴.

۱۸- امیر غنائی، «سنجش و ارزیابی نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای با تأکید بر نرم‌افزارهای موجود در ایران»، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۲ (پایان‌نامه).

۱۹- سیاست اطلاعات علمی در کشور. (تهران: مرکز مدارک علمی)، ۱۳۵۵، ص ۳۵.

۲۰- هدفهای سیاست اطلاعات علمی / یونی سیست. (تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی، ۱۳۶۲)، ص ۴۷.

مورد نیاز؛

- برنامه‌ریزی و تعیین اولویتها برای تربیت نیروی انسانی متخصص جهت انجام فعالیتهای مختلف اطلاع‌رسانی؛

- تعیین و توصیه حد اقلها و استانداردهای لازم برای امور مختلف در مراکز اطلاع‌رسانی؛

- فراهم ساختن شرایط و امکانات به منظور استفاده از زبان موضوعی هماهنگ در ذخیره‌سازی اطلاعات؛

- تعیین و تفکیک شبکه‌های فرعی موضوعی و تعریف حدود و ثغور موضوعی هر یک از شبکه‌ها به منظور پرهیز از تداخل وظایف و عملکردها؛

- تلاش برای سامان بخشیدن به کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی بخش خصوصی و فراهم ساختن شرایط پیوند آنها با مراکز مشابه دولتی و سایر سازمانهای پژوهشی و آموزشی ذی‌ربط؛

- تلاش برای دسترس‌پذیر ساختن اطلاعات در سراسر کشور از طریق ارتباط شبکه‌ای میان مراکز مختلف اطلاع‌رسانی؛

- ارائه خدمات مشاوره‌ای جهت ایجاد یا توسعه امور و فعالیتهای کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی در مقیاس ملی.

نظام ملی اطلاع‌رسانی ارتباطات، مناسبات تنگاتنگ با زیرساختهای اطلاعاتی دارد. البته نظام اطلاع‌رسانی با استقرار، تثبیت و ایجاد شبکه‌های اطلاع‌رسانی و تجهیز زیرساختهای اطلاع‌رسانی ایجاد نمی‌شود، بلکه ایجاد استقرار و استمرار آن مستلزم پیمودن فرایندی است که در طی آن

اشاره قرار داده‌اند، اما وظایف آن - که از این پس در اینجا شورای عالی خوانده خواهد شد - در منابع گوناگون یکسان است.

شورای عالی نظام ملی به تعیین خط‌مشی دستیابی به اطلاعات، ارائه رهنمودها و الگوها، فراهم آوردن موجبات بهره‌گیری بهینه از مقدرات و امکانات جهت دستیابی به اطلاعات داخلی و خارجی، و هموار کردن راه برنامه‌ریزی اطلاع‌رسانی می‌پردازد و نتایج عملکرد اجزا و عناصر متشکله نظام را به صورت ادواری مورد ارزیابی و سنجش قرار می‌دهد.

این شورا به عنوان بالاترین منشأ تصمیم‌گیری در نظام ملی با استفاده از تشکیلاتی که ایجاد خواهد کرد و در راستای هماهنگ‌سازی امور اطلاع‌رسانی کشور و وظایف زیر را بر عهده خواهد داشت:

- هماهنگ کردن فعالیتهای کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز اطلاع‌رسانی کشور؛

- تسهیل ارتباط مراکز با مجامع و شبکه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی؛

- نظارت بر ارائه مناسب خدمات و اشاعه مطلوب اطلاعات مورد نیاز؛

- برقراری ارتباط اطلاعات میان واحدهای اطلاع‌رسانی داخل کشور؛

- تلاش برای اجرای نظام مطلوب ذخیره و بازیابی اطلاعات در سراسر کشور با توجه به محتوا و ساختار محملهای اطلاعاتی و ویژگیهای مخاطبان؛

- نظارت بر بهره‌گیری بهینه از امکانات سخت‌افزاری در مراکز اطلاع‌رسانی به منظور ذخیره، بازیابی و اشاعه اطلاعات

فواید نظام ملی اطلاع‌رسانی

با توجه به ویژگیهای نظام ملی اطلاع‌رسانی، حضور چنین نظامی را می‌توان برای یک سلسله فعالیتهای مربوط به کتابداری و اطلاع‌رسانی در بخشهای مختلف اجتماعی مفید شمرد. یکی از فواید عمده را می‌توان متعلق به مقوله‌های زیر دانست:

هماهنگ کردن نظام سازماندهی

وجود ناهماهنگی در امر سازماندهی متون، مدارک و به طور کلی منابع اطلاعاتی ممکن است ناشی از چند عامل باشد، از جمله:

الف - نداشتن یا رعایت نکردن استانداردهای مرتبط با سازماندهی انواع گوناگون منابع اطلاعاتی (نظیر کتاب، مقاله، گزارش، پروانه ثبت اختراع، استاندارد، عکس، نقشه، میکروفرم و جز آن).

ب - در اختیار نبودن متون ابزاری کافی نظیر سرعنوانهای موضوعی، اصطلاح‌نامه‌های تخصصی و سایر متون معیار.

ج - تفاوت در نگرش مدیران سازمانها، مسؤولان سازماندهی مواد در مراکز مختلف دارای اهداف و سیاستهای مختلف، و وجود نوعی ناهمبستگی که کم و بیش در جوامع مختلف مشاهده می‌شود.

د - فقدان اشراف موضوعی و تخصصی نزد کسانی که مسؤولیت سازماندهی مواد و منابع به آنان سپرده شده است.

مناسبات و ارتباطات نظام ملی با شبکه‌ها و زیرساختها روشن می‌گردد.

نظام ملی اطلاع‌رسانی ناظر بر برنامه‌ریزی ملی و طرحها و پروژه‌های وابسته به آن است و از شبکه اطلاعاتی به عنوان ابزارها و زیرساختهای اطلاعاتی برای تحقق آنها سود می‌برد.

در این راستا، کتابخانه‌ها، مراکز اسناد، آرشیوها و... به منزله عناصر و اجزای شبکه اطلاعاتی عمل می‌کنند که به منظور برنامه‌ریزی جهت پیشرفت خدمات اطلاع‌رسانی و ارائه اطلاعات علمی، فنی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، افزایش رشد منابع علمی در واحدهای اطلاعاتی و تقویت بنیه نیروی انسانی این واحدها به کار می‌آیند. نظام ملی اطلاع‌رسانی سیاه‌تپها، خط‌مشی‌ها، تدابیر، روشها و رویه‌های اجرایی مبتنی بر استانداردها، تجارب، و نوآوری‌ها را برای تحولات واحدهای اطلاع‌رسانی فراهم می‌آورد و این مجموعه را به نظام ملی برنامه‌ریزی کشور متصل می‌سازد.

مسائلی چون تمرکز و عدم تمرکز سازمانها، تعیین اهداف شبکه‌های اطلاع‌رسانی، حدود کاربرد تکنولوژی اطلاع‌رسانی، نشر متون اطلاع‌رسانی، آموزش اطلاع‌رسانی، استقرار و ایجاد انجمنهای اطلاع‌رسانی، ارتباط با نظامهای بین‌المللی و مانند آن در چارچوب نظام ملی اطلاع‌رسانی تحقق پذیر است.

ملی و بین‌المللی برخوردار باشد.

ب - متون ابزاری خاص سازماندهی مواد اطلاعاتی در عرصه اطلاع‌رسانی ایران بسیار اندک و در عین حال ناهمگون است. در حوزه سرعنوانهای موضوعی که عمدتاً در سازماندهی کتابها مورد استفاده قرار می‌گیرد، تنها دو متن وجود دارد که یکی کلی‌نگر و ناظر بر همه حوزه‌های دانش بشری است^(۲۱) و دیگری اقتباس نسبتاً کاملی از سرعنوانهای موضوعی پزشکی (MeSH) و ویژه متون و منابع علوم پزشکی است^(۲۲). در زمینه سازماندهی سایر مدارک که وجود اصطلاح‌نامه‌های موضوعی ضرورت می‌یابد، در واقع یکی دو اصطلاح‌نامه کل‌نگر وجود دارد که ترجمه از منابع لاتینی است^(۲۳) و عملاً مورد استفاده نمایه‌سازان نیز به طور جدی قرار نمی‌گیرد؛ گرچه یکی دو اصطلاح‌نامه نیز در دست تهیه است.

سرعنوانهای موضوعی باید با دید تخصصی موضوعی مورد بازنگری قرار گیرد و از لحاظ ساختاری نیز اصطلاحات آن به گونه‌ای هماهنگ شود که در ذخیره و بازیابی اطلاعات مربوط به متون و مدارک گوناگون و نیز استفاده از نظامهای کامپیوتری حتی‌المقدور از اختلالات ناشی از تعدد و تفاوت اصطلاحات ناظر بر مفاهیم واحد

برخی عوامل مورد اشاره که در امر هماهنگ کردن سازماندهی مواد دخیل هستند مربوط به ماهیت کار است (نظیر بند «ج» پیشگفته) و برخی ناشی از نارساییها و کمبودهایی است که سبب آشفتگی می‌گردد. اما منشأ این گونه عوامل هر چه باشد، نتیجه اجتناب‌ناپذیر آن وجود ناهماهنگی سازماندهی مواد اطلاعاتی در سطح کلان خواهد بود. چنین امری انجام همکاری گسترده میان مراکز مختلف اطلاعاتی را با دشواری روبه‌رو می‌سازد.

حرکت نظام ملی اطلاع‌رسانی. طبق تعریف به سوی رفع موانع هماهنگی است که در سطور پیشین به آنها اشاره کردید. چگونگی رفع این موانع مشخصاً به قرار زیر است:

الف - نظام ملی با شناسایی استانداردهای مرتبط با هر مقوله از سازماندهی. یا در صورت نبود چنان استانداردهایی، با مطالعه و ارائه ملاکهایی قابل قبول، واحدها و مراکز اطلاع‌رسانی را به سوی هماهنگی در پردازش و ذخیره و بازیابی اطلاعات سوق می‌دهد. پیروی از الگویی واحد، امری نیست که مراکز اطلاع‌رسانی نسبت به اجرای آن مقاومت نشان دهند. تنها انگیزه مؤثر در قبول الگو، پذیرفتن بنیان علمی آن الگو و جای گرفتن آن در منزلت علمی بین‌المللی است. از آنجایی که نظام ملی اطلاع‌رسانی موظف است به فراگیری جامع و شمول همه‌جانبه ملی بیندیشد، الگوهای پیشنهادی آن نیز می‌باید از قبول علمی - تخصصی در مقیاس

۲۱- سرعنوانهای موضوعی فارسی. (تهران: کتابخانه ملی

جمهوری اسلامی ایران، ویرایش دوم ۱۳۷۳).

۲۲- سرعنوانهای موضوعی پزشکی فارسی - فائمه رها دوست. تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۲.

۲۳- اصطلاح‌نامه توسعه فرهنگی رزان ویت. ترجمه ناصر پاکدامن. از آن جمله است.

است. تعدد ناشران خارجی و دشواری تماس و ارتباط با یکایک آنها، سبب شده است که کتابخانه‌ها با تحمل هزینه بیشتر، خریدهای خود را از طریق کارگزاران (داخلی و خارجی) انجام دهند. بر اساس تحقیقات انجام شده، نزدیک به ۹۲ درصد کتابخانه‌های دانشگاهی - پزشکی و غیرپزشکی - خریدهای خود را از طریق کارگزار انجام می‌دهند. (۲۶)

از سوی دیگر، طول مدت دریافت منابع از زمان سفارش، بسیار زیاد است. به طوری که یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد، ۸۷ درصد سفارشهای خارجی بین ۶ ماه تا ۱۲ ماه طول می‌کشد تا به کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی برسد. (۲۷)

همپوشانی میان عناوین کتب و مجلات در کتابخانه‌های کشور تا حد معقولی اجتناب‌ناپذیر و تا حدودی قابل قبول است، اما اگر از سیاست و ضابطه مشخصی پیروی نکند منجر به هدر دادن وقت و نیرو و بودجه خواهد شد. شاید بتوان ملاک‌هایی از این نوع را برای تشخیص مقبول بودن یا نبودن همپوشانی‌ها در نظر گرفت:

۱- متون و منابع هسته در دو یا چند مرکز

۲۲- «مسائل و مشکلات ذخیره پیش‌هما را و بنیابی پس‌هما را»، فصلنامه کتاب، پاییز و زمستان ۱۳۷۳.

۲۵- مریم سندسی، «بررسی وضعیت و میزان همپوشانی نشریات ادواری...» دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، ۱۳۷۳ (پایان‌نامه کارشناسی ارشد).

۲۶- عرب‌زاده، «بررسی نظرات مسئولان بخش سفارشات خارجی...» دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، ۱۳۷۲ (پایان‌نامه کارشناسی ارشد).

۲۷- همان، ص ۳۹.

بدیهی است اجرای چنین مهمی در چارچوب سیاستی واحد و با ایجاد کمیته یا شورایی خاص این امر و تأمین امکانات، نیروی انسانی و بودجه‌ای مناسب مقدور است و این کار باید در پرتو نظامی ملی که به کتابخانه و مرکز اطلاعاتی خاصی نمی‌اندیشد و سراسر مملکت دغدغه خاطر آن است مقدور خواهد بود.

استفاده از نیمه متمرکز کردن امر سازماندهی در قالب شبکه‌های مناسب پیش‌بینی شده برای نظام ملی اطلاع‌رسانی، گام دیگری در جهت هماهنگ‌سازی نظام سازماندهی اسناد و متون کشور است، که خود بر سایر فعالیتها اثر می‌گذارد.

هماهنگ کردن نظام مجموعه‌سازی

بررسی به عمل آمده در زمینه همپوشانی متون و مجلات در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی کشور - در تهران و استانهای دیگر - صورت گرفته است (۲۵) که حکایت از تکرار عناوین کتب و مجلات به صورت گسترده در کتابخانه‌هایی دارد که حتی از لحاظ جغرافیایی نیز بسیار به یکدیگر نزدیک هستند. این تحقیقات حاکی است که محورهای موضوعی این مراکز به خوبی تعریف نشده یا در خرید کتب و مجلات، این محورها مورد عنایت قرار نگرفته‌اند.

مشکلات ارزی نیز امر تهیه و دریافت متون و منابع خارجی را بسیار دشوارتر کرده

اطلاع‌رسانی، هر گاه به دلیل شباهت یا تداخل مباحث، رشته‌ها، تخصص‌ها یا وظایف مراکز ما در آن سازمانها مکرر جلوه کند پذیرفتنی است مشروط بر آنکه آن وظایف، رشته‌ها و ... به درستی تعریف و توجیه شده باشد.

۲- ماهیت سازمانی مراکز به گونه‌ای باشد که امکان اشتراک منابع از لحاظ اجرایی موجود نباشد، به طور مثال ممکن است برخی از مراکز اطلاع‌رسانی نظامی به دلیل ملاحظات خاص قادر یا مایل به داد و ستد متون و منابع با مراکز غیرنظامی نباشند.

۳- حد همپوشانی کتب و مجلات (با توجه به مورد ۱) برای مراکز هم موضوع، تا حدودی هم موضوع، و غیر هم موضوع با توجه به ملاحظات اقتصادی، مدیریتی و جغرافیایی تعریف و تبیین شده باشد. این امور نیاز به سیاستی همه جانبه دارد که تنها در نظامی ملی که مسائل مختلف اقتصادی، علمی، سازمانی و مدیریتی را با دیدی کلان می‌نگرد تحقق می‌پذیرد.

نظام ملی، به دلیل عنایت به منافع ملی، مجموعه‌های پراکنده در مراکز مختلف اطلاع‌رسانی را اجزا و بخشهای متشکله مجموعه‌ای کلان می‌بیند که باید برخاسته از سیاستی واحد و با توجه به اولویتهای اقتصادی، فنی، علمی و جز آن باشد. هر گاه این مجموعه‌های خرد نتوانند سیمای کلان مجموعه متون و منابع کشور را از جهات عدم تداخل از یک سو و تأمین و پر کردن خلاءهای اطلاعاتی از سوی دیگر ترسیم کنند، ناگزیر باید این نارساییها و اختلالهای

علمی و اطلاعاتی را با ایجاد نظامی «کل نگر» - که همان نظام ملی است - کاهش داده و حرکتها را به سمت و سوی درستی سوق داد.

نظام متمرکز سیاستگذاری و نیمه متمرکز مجموعه‌سازی سبب خواهد شد که نه تنها بودجه‌ای واحد - بودجه بخش اطلاعات در مقیاس ملی - صرف خریدهای مکرر ناموجه نشود، بلکه در فضا و نیروی انسانی نیز صرفه‌جویی گردد.

امر سیاستگذاری مجموعه‌سازی در مقیاس کلان، طبعاً نه تنها به مسائل مطروحه فوق عنایت خواهد داشت، بلکه به تقسیم تخصصی مجموعه‌های کتابخانه‌ها توجه می‌کند و پراکندگی آنها و میزان مراجعات بالفعل و اولویتهای برنامه‌ریزیهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را ملاک تخصیص سهم مجموعه به گروهها و حوزه‌های علمی و فرهنگی قرار می‌دهد.

تهیه و تدوین استاندارد

نبودن استاندارد تهیه شده در ایران سبب شده است که تحقیقات و ارزیابیهای که صورت می‌گیرد عمدتاً متکی بر استانداردهای تهیه شده در کشورهای دیگر باشد. گرچه برخی از استانداردهای کمی ممکن است وابستگی فرهنگی یا محلی نداشته باشد. ولی در مجموع، باید شاخصها و ملاکها با توجه به بسیاری از عناصر اقتصادی، آموزشی، اجتماعی و مانند آن تعیین شود. بنابراین تهیه استانداردهای خاص اطلاع‌رسانی کشور یا تعدیل برخی استانداردهای موجود سایر کشورها با توجه

دیگر زیرساختهای اطلاعاتی، پیشاپیش برای هماهنگ کردن این گونه خدمات فراهم گردد. این شرایط را نظام ملی اطلاع‌رسانی می‌تواند در چارچوب گامهای زیر پدید آورد، یا پدید آمدن آنها را تسهیل کند.

الف - تهیه فهرستگان. آگاهی نسبت به مجموعه متون و منابع مستقر در واحدها و مراکز مختلف اطلاع‌رسانی نخستین شرط برنامه‌ریزی برای استفاده هماهنگ از متون و اطلاعات پراکنده در سازمانهای مختلف است. امر تهیه فهرستگان خود نیاز به همکاری همه‌جانبه کلیه سازمانها و نهادها و حمایت مالی نیرومند دارد و از لحاظ اجرایی نیز باید با ملاکها و ضوابط روشن از پیش تهیه شده‌ای همراه باشد. تهیه انگور و برنامه‌ای مشخص برای چنین امری باید با نگرشی ملی و با استفاده از استانداردهای مقبول بین‌المللی صورت گیرد.

گرچه اندیشه تهیه فهرستگان در کشور به دهه ۱۳۴۰ باز می‌گردد، ولی اجرای آن به صورت پراکنده بیشتر با ذوق و علاقه فردی یا سازمانی صورت گرفته است. از جمله می‌توان به فهرستگان نشریات لاتین موجود در کتابخانه‌های کشور، فهرستگان کتب لاتین موجود در کتابخانه‌ها، فهرستگان کشاورزی ایران و کارهای محدودتری نظیر فهرستگان کتب روانشناسی و علوم تربیتی، فهرستگان علوم ارتباطات و امثال آن اشاره کرد.

به عناصر بومی امری ضروری است. برای تهیه استاندارد، به دلیل حضور عوامل مختلف در شکل‌گیری آن، باید از متخصصان مختلف اطلاع‌رسانی، صنعت، آموزش، مدیریت، زبانشناسی، کامپیوتر و حوزه‌های ضروری دیگر بهره جست. زیرا، استانداردها با زمینه‌های مختلف موضوعی و فعالیتهای گوناگون اطلاع‌رسانی، اعم از نشر، تربیت نیروی انسانی، امور فنی، خدمات و مانند آن مرتبط است.

نظام ملی اطلاع‌رسانی، به دلیل وظیفه عمده خود، یعنی هماهنگ‌سازی امور اطلاع‌رسانی ناگزیر از تهیه و بکارگیری استاندارد در زمینه‌های مختلف و توصیه آن به کتابخانه‌ها و سایر مراکز اطلاع‌رسانی است.

هماهنگ کردن خدمات

اگر بپذیریم که تمام تلاشهای مراکز اطلاع‌رسانی ناظر بر ارائه خدمات مناسب به جویندگان اطلاعات است، اهمیت خدمات در فرایند اطلاع‌رسانی بهتر مشخص می‌شود. خدمات دامنه بسیار گسترده‌ای دارد و با استفاده از رسانه‌های گوناگون صورت می‌گیرد. پراکندگی اطلاعات در کتابخانه‌ها و مراکز مختلف سبب می‌شود که دستیابی به متون و مدارک یا اطلاعات مربوط به آنها از جامعیت لازم برخوردار نباشد. وجود سیاستی واحد در امر ارائه خدمات اطلاع‌رسانی سبب می‌شود که یک سلسله شرایط مقدماتی، یا به تعبیر

را به مجموعه‌های مستقر در سازمانهای مختلف فراهم سازد.

صرفه‌جویی در فضا

امروزه فضا و زیربنای مورد استفاده در فعالیتهای سازمانی از لحاظ اقتصادی جزو متغیرهای حائز اهمیت تلقی می‌شوند. در کشوری چون ایران که قیمت زمین بسیار بالاست و به ویژه در شهری مانند تهران و حتی مراکز استانها، هر یک سانتیمتر مربع از زمین قیمتی قابل اعتنا دارد، در نظر گرفتن کاربری مطلوب برای فضا در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی اجتناب‌ناپذیر است.

بنابراین، هرگاه سخن از تدوین سیاستی واحد برای مجموعه‌سازی به میان می‌آید عامل دیگری نیز در وضعیت آن دخیل است و آن فضا و مساحت زیربناست. تشکیل مجموعه‌ای که درصد قابل اعتنایی از متون و منابع آن را بتوان از طریق همکاری مورد استفاده قرار داد، یا استقرار نیروی انسانی برای سامان‌دهی متونی که نگهداری مکرر آنها در مراکز توجیه‌پذیر نیست، و همچنین جای دادن تجهیزات ضروری برای نگهداری و سازمان‌دهی آن متون و منابع در واقع اسراف و هدر دادن فضاهایی است که با برنامه‌ریزی درست می‌توان از آنها در موارد مفیدتر استفاده کرد.

صرفه‌جویی در نیروی انسانی

تنها تربیت نیروی انسانی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی، خصوصاً در مقطع کارشناسی ارشد که فارغ‌التحصیلان آن، کار مدیریت یا امور فنی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی را بر عهده دارند به دلایل

مروری بر محتوی و ساختار همین تعداد محدود فهرستگان موجود حکایت از آن دارد که ضوابط متفاوتی بر آنها حاکم بوده و به دلیل فقدان مرکز یا نظام مسئول واحدی از الگویی یکسان تبعیت نکرده‌اند. یکی از فواید نظام ملی تدوین سیاستی واحد و برنامه‌ای هماهنگ از یک سو و توجیه و دفاع از بودجه چنین حرکت عظیم ملی از سوی دیگر است.

ب - ایجاد شبکه همکاری: تهیه متون و منابعی با نام فهرستگان، از جمله شرایط لازم برای آگاهی نسبت به موجودی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی است، اما این حرکت خود مقدمه کار اصلی، یعنی همکاری میان کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی است. بدیهی است، همکاری میان مراکزی که از لحاظ مدیریتی یا وابستگی سازمانی بسیار متفاوت و متنوع هستند، چندان آسان حاصل نمی‌شود و باید سیاستی واحد، برنامه‌ای هماهنگ و ضمانت اجرایی متناسب با شرایط بر جریان آن حاکم باشد. گرچه مقدمات پراکنده‌ای برای همکاری میان برخی کتابخانه‌ها و مراکز اسناد و اطلاعات فراهم گردیده ولی، امر همکاری به طور جدی صورت نگرفته است.

نظام ملی با جلب همکاری همه‌جانبه میان اعضای شبکه همکاری و تعریف وظایف هر یک در ساختار کلی شبکه، می‌تواند نیروهای خدماتی بالقوه و پراکنده را تحت نظام واحدی درآورد و از این طریق امکان دستیابی بالقوه کلیه مراکز و کتابخانه‌ها

بودجه خواهد شد زیرا:

- نیروهای انسانی که به کارهای موازی در مراکز مختلف می‌پردازند، به کار مفید دیگری مشغول خواهند شد:

- متون مکرر غیر ضروری از برنامه‌های خرید کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی حذف خواهد گردید.

- تجهیزات و وسایلی که به ضرورت همان امور تکراری تهیه شده و در چارچوب برنامه‌ای هماهنگ ضروری نخواهد بود، حذف خواهد شد؛

- فضای اشغال شده برای انجام امور تکراری در خدمت فعالیت‌های سودمند دیگری قرار خواهد گرفت.

عملکرد نظام ملی

در ایران که سرمایه‌های عظیمی در بخش‌های اقتصادی (کشاورزی، صنعتی، خدمات و تحقیقات) به کار می‌افتد، نظام ملی اطلاع‌رسانی برای رفع نیازهای اطلاعاتی و تخصصی پژوهشگران، برنامه‌ریزان، مدیران اجرایی، مشاوران، دانشگاهیان و گروه‌های آموزشی، اطلاعات و داده‌های لازم را فراهم می‌آورد.

در حقیقت جهت پیشرفت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، تحقیقی و جز آن، نظام ملی اطلاع‌رسانی به منظور هدایت شبکه‌ها و مراکز اطلاعاتی، لازم است که بر اساس زیرساخت‌های کشور از قبیل مراکز اطلاعاتی، کتابخانه‌ها، آرشیوها، و ... ایجاد و

گوناگون قادر نیست نیازهای تخصصی این سازمانها را برآورد. بخشی از این نارسایی متوجه مراکز آموزشی مربوط و بخشی نیز ناشی از نظامهای مدیریتی سازمانها و شرایط تأمین نیروی انسانی آنهاست.

دلایل این امر هر چه باشد نتیجه قهری آن، کمبود نیروی انسانی متخصص و کارآمد در کتابخانه‌هاست. بدیهی است، همین نیروی اندک که می‌تواند در برنامه‌ای واحد به خدمت گرفته شود و امور فنی و خدماتی را به صورت متمرکز برای سازمانهای مختلف انجام دهد، هر گاه ناگزیر از تکرارهای غیر ضروری باشد نیروی تخصصی خود را نابه‌جا به کار گرفته است.

نظام ملی برنامه سازماندهی متون و منابع را - با استفاده از سازماندهی نیمه متمرکز و یا فهرستنویسی پیش از انتشار - چنان تدوین خواهد کرد که متن و مدرکی واحد، چندین بار توسط چندین متخصص در مراکز و کتابخانه‌های مختلف سازماندهی و آماده‌سازی نشود. تمرکز در این بخش از فعالیت‌های اطلاع‌رسانی، علاوه بر صرفه‌جویی در وقت و نیروی انسانی، از ناهماهنگی سازماندهی در سازمانهای گوناگون نیز جلوگیری خواهد کرد.

صرفه‌جویی در بودجه

ایجاد همکاری میان کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و اجرای برنامه‌ای هماهنگ در مجموعه‌سازی، سازماندهی و فعالیت‌های مرتبط با آنها نهایتاً منجر به صرفه‌جویی در

۷- به منظور تدوین برنامه‌ای جامع و فراگیر برای تکنولوژی و تجهیزات اطلاعاتی با کمک سایر سازمانهای مسؤول، اقدامهای لازم را به عمل می‌آورد.

۸- از طریق ارتباط با سازمانهای بین‌المللی اطلاع‌رسانی به طور مستمر در جریان دستاوردهای علمی مورد نیاز قرار می‌گیرد.

۹- طرحهای کنترل کتاب‌شناختی را برای تحقق روابط ارگانیک بین همه سازمانها و نهادهای کشور هدایت می‌کند. نظام اطلاع‌رسانی همه ارتباطات و مناسبات را به صورت فراگیر و یکنواخت تعریف کرده و حد هر یک از پیوندها را روشن می‌سازد. در این راستا به موارد زیر توجه خواهد شد:

۱- سازمانها، وزارتخانه‌ها، شرکتهای دولتی و خصوصی و حدود ارتباطات آنها بر اساس نظام مدیریتی موجود تبیین می‌شود.

۲- مراکز اطلاع‌رسانی بر حسب نوع اطلاعات و داده‌ها؛ مراکز گردآوری، آماده‌سازی و اشاعه داده‌ها و اطلاعات و واحدهای واسط تعریف و وظایف هر یک از جهت تأمین اطلاعات تشریح می‌گردد.

۳- شبکه‌های تخصصی بر اساس زیرساختهای مرتبط تعیین می‌شود.

۴- رابطه مناسب در ساختار مدیریتی با مجموعه‌های اطلاعاتی در سازمانها و نهادهای دولتی و غیردولتی، یعنی ایجاد نوعی شبکه کالبدی از زیرساختهای مربوط به مجموعه‌های اطلاعاتی پیشنهاد می‌گردد.

مستقر گردد. بنابراین، عملکرد نظام ملی اطلاع‌رسانی شامل موارد زیر خواهد بود:

۱- دارای سیاستها، خط مشی‌ها، روشها و رویه‌های اطلاع‌رسانی است که روابط بین بخشهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نیز زیربخشهای متعلق به هر یک از آنها را تعیین می‌کند.

۲- برنامه مشخصی برای هدایت گردآوری، آماده‌سازی و انتقال و اشاعه اطلاعات در همه زمینه‌های فعالیت کشور فراهم می‌آورد تا کلیه مؤسسات دانشگاهی و تخصصی از اطلاعات تمام نهادها و سازمانها و مراکز اطلاع‌رسانی بهره‌گیرند.

۳- نظام ارزیابی و نظارت را برای تحکیم مراکز اطلاع‌رسانی برقرار می‌کند تا همواره واحدهای ذی‌ربط در راستای بهینه‌سازی کار خود بکوشند.

۴- با همکاری سازمانهای تولیدکننده اطلاعات، راههای ارتباطی انتقال اطلاعات را کاوش و پیگیری می‌کند.

۵- بر حسب گسترش حجم منابع اطلاعاتی به برنامه‌ریزی صحیح در امر گسترش نظام آموزشی و تحقیقاتی بر اساس ارائه اطلاعات مناسب دست می‌زند، و با بررسیهای جامع از مراکز اطلاع‌رسانی، کتابخانه‌ها و سایر واحدها این امر را هدایت می‌کند.

۶- برای پویایی مراکز اطلاع‌رسانی، برنامه‌های آموزشی مناسب و تأمین نیروی انسانی لازم را مورد مطالعه قرار داده از طریق هماهنگی با سازمانهای عمومی و خصوصی این امور را پی می‌گیرد.

مشخصات اختراعات ثبت شده، استانداردها، آمارها، گزارش گردهمایی‌ها، مواد غیرکتابی و غیرچاپی (فیلم، نوار، تصویر، میکروفرم) است و از طریق هدایت کتابخانه‌ها، مراکز اسناد و مدارک و آرشیوها و... کشور گردآوری و عرضه می‌شود.

۲- تحقیق و توسعه در زمینه اطلاع‌رسانی از طریق استقرار دفاتر تحقیقاتی در دانشگاهها، مدارس عالی، و مؤسسات تحقیقاتی ویژه اجرا خواهد شد. در نهایت نظام ملی اطلاع‌رسانی با استقرار تشکیلات لازم به هماهنگی امور مراکز اطلاع‌رسانی، توسعه و واژه‌نامه‌ها، دایرةالمعارفها، اصطلاح‌نامه‌ها و مانند آن کار تهیه، آماده‌سازی، ذخیره‌سازی، بازیابی و مبادله اطلاعات را از نظر اقتصادی مقرون به صرفه می‌سازد.

۳- راهنمایی، برنامه‌ریزی، هماهنگی و نظارت بر مراکز اطلاع‌رسانی با کمک سازمانهای دولتی و پیش‌بینی‌های لازم در برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت کشور که به مقامات تصمیم‌گیرنده اجازه می‌دهد پیوند نظام ملی اطلاع‌رسانی با برنامه‌های ملی را مد نظر داشته باشند.

۴- نظام ملی اطلاع‌رسانی به گونه‌ای طراحی شده و پیش رود که آموزشی هماهنگی لازم را با سازمانهای ذی‌ربط برقرار کند، نابینان نیروی انسانی متخصص

له نقش مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران برای تدوین استانداردهای لازم برای پیشبرد جریان نظام ملی اطلاع‌رسانی در ساختار نظام ملی اطلاعاتی مشخص می‌شود.

در عملکرد نظام ملی اطلاع‌رسانی سه محور عمده زیر مورد توجه قرار خواهد گرفت:

الف - ایجاد هماهنگی در امر تهیه، گردآوری و آماده‌سازی، ذخیره و بازیابی و اشاعه اطلاعات مربوط به منابع.

ب - نظارت بر تهیه منابع اطلاعاتی به منظور تکمیل مواد مورد نیاز و خدماتی چون فهرستگانهها، خدمات نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی، تجزیه و تحلیل منابع مرجع و مانند آن.

ج - ارائه خدمات مشاوره‌ای و ارجاعی به مراکز تهیه داده‌ها و اطلاعات و تنظیم سیاستهای لازم جهت ارائه اطلاعات و بهره‌گیری استفاده‌کنندگان از آنها.

وظایف نظام ملی

نظام ملی اطلاع‌رسانی در شش مقوله زیر عهده‌دار وظایفی مشخص خواهد بود:^(۲۸)

۱- فراهم آوردن و عرضه اطلاعات مندرج در محمل‌های اطلاعاتی که مشتمل بر کتب، روزنامه‌ها، نشریات ادواری، بولتنها، گزارشهای پژوهشی، نشریات دولتی، مجموعه فواین و مقررات، پروژه‌ها،

۲۸ این وظایف از سوی برنامه‌جهتی ساده اطلاعات علمی و فنی ایرانی تعیین شده است.

مملکت ریاست عالیہ آن را عہدہ دار خواهد بود.

۲- دبیرخانہ نظام ملی

۳- مرکز ارجاعی

۴- کمیٹہ ہای فنی

ترکیب اعضای شورا

اعضای شورای نظام بہ شکل زیر پیشنہاد می شود:

۱- رئیس جمہور.

۲- وزیر فرہنگ و آموزش عالی؛ کہ

طبعاً زیر مجموعہ ہای اطلاع رسانی مرتبط با این وزارتخانہ از جملہ کتابخانہ منطقہ ای علوم و تکنولوژی، سازمان پژوهشہای علمی و صنعتی ایران، مرکز اطلاعات و مدارک علمی و نیز کتابخانہ ہای دانشگاہی و مؤسسات پژوهشی وابستہ خود بہ خود لحاظ خواهند شد و تربیت نیروی انسانی مورد لزوم نیز ہماہنگ خواهد گردید.

۳- وزیر فرہنگ و ارشاد اسلامی؛ کہ بہ

تبع آن کلیہ کتابخانہ ہای عمومی و تولید کتاب و مجلہ و سایر محملہای اطلاعاتی در امر اطلاع رسانی ملی دخیل خواهند گردید.

۴- وزیر آموزش و پرورش؛ کہ از این

طریق کتابخانہ ہای آموزشگاہی در مقاطع دبستان، راهنمایی و دبیرستان تحت پوشش نظام ملی قرار خواهند گرفت.

۵- وزیر پست و تلگراف و تلفن؛ کہ

بدین ترتیب امکانات و تجهیزات مربوط بہ امر ارتباطات و مبادلات تحت سیاستی واحد در نظام ملی لحاظ خواهد شد.

۶- رئیس سازمان اسناد ملی کشور؛ کہ

در نتیجہ امر گردآوری اسناد و پردازش و

مورد نیاز مراکز اطلاع رسانی را تربیت کرد.

۵- نظام ملی اطلاع رسانی از طریق

یونسکو و برنامه جهانی مبادلہ اطلاعات علمی و فنی (یونی سیست)، فدراسیون بین المللی اطلاع رسانی (FID)، فدراسیون بین المللی انجمنہا و مؤسسات کتابداری (IFLA)، سازمان توسعہ صنعتی سازمان ملل متحد (یونیدو)، و سایر مراکز و مؤسسات مشابہ و نیز پایگاہہا و بانکہای اطلاعاتی ہمکاری بین المللی خواهد داشت.

۶- نظام ملی اطلاع رسانی برای تحقق

اهداف تعیین شدہ، از طریق ارتباط با واحدهای اطلاعاتی بہ ایجاد یک مرکز ارجاعی ہمت خواهد گماشت. این مرکز حاوی مجموعہ مواد و منابع تخصصی، مدارک مربوط بہ اطلاع رسانی، آثار استاندارد علمی و منابع آماری مربوط بہ حوزه ہای فعالیتی نظام اطلاع رسانی خواهد بود.

تشکیلات نظام ملی

نظام ملی اطلاع رسانی از لحاظ تشکیلات

مرکب از شورایی خواهد بود کہ از طریق یک دبیرخانہ بہ وظایف مدیریتی خود سر و سامان می دہد. دبیر از سوی شورای عالی نظام ملی اطلاع رسانی تعیین خواهد شد و طبق اساسنامہ شورا و شرح وظایف تعیین شدہ، انجام وظیفہ خواهد کرد.

ارکان اصلی تشکیلات نظام منی بہ

شکل زیر پیش بینی می شود:

۱- شورای عالی نظام ملی کہ رئیس

جمہور بہ عنوان بالاترین مقام اجرایی

کمیته‌های فنی و سایر زیرمجموعه‌ها از سوی دیگر خواهد بود و برای انجام امور محوله مجاز است از متخصصان ذی‌ربط به تناسب نیازها استفاده کند.

مرکز ارجاعی

این مرکز در واقع محل نگهداری کلیه اطلاعات مربوط به اجزای نظام، شبکه‌ها، مراکز، پایگاهها و مشخصات آنهاست، به گونه‌ای که می‌تواند پیوسته از وضعیت و عملکرد اعضای شبکه مطلع باشد و اطلاعات مورد نیاز مراجعان مستقیم یا غیرمستقیم را در سطح محلی، ملی و بین‌المللی درباره آن مراکز در اختیار قرار دهد. این مرکز، علاوه بر این‌گونه اطلاعات، اطلاعات مشابه بین‌المللی و سایر کشورها را نیز برای استفاده مراکز اطلاعاتی داخلی یا سایر علاقه‌مندان در اختیار خواهد داشت. بنابراین، مرکز ارجاعی عنصر مؤثری در ایجاد ارتباطات اطلاعاتی در گستره‌ای وسیع است و در ساختار آن می‌باید نهایت دقت را به عمل آورد.

کمیته‌های فنی

وظایف کلی نظارت، هماهنگ‌سازی و ارزیابی نظام ملی اطلاع‌رسانی از طریق کمیته‌های فنی صورت خواهد گرفت. بنابراین، کمیته‌های متعددی با وظایف متفاوت باید برای تشکیلات نظام پیش‌بینی شود. از جمله می‌توان به کمیته‌هایی چون کمیته سیاست‌گذاری، کمیته نظارت و ارزیابی، کمیته استانداردها، کمیته

بهینه‌سازی آنها با سیاستهای ملی هماهنگی خواهد یافت.

۷ - رئیس سازمان برنامه و بودجه؛ که بدین ترتیب امر سرمایه‌گذاری و تخصیص اعتبارات مربوط و نیز حضور غیرمستقیم شورای عالی انفورماتیک تأمین خواهد گردید.

۸ - رئیس مؤسسه استاندارد؛ که از این طریق امر تهیه استانداردهای مورد نیاز و تصویب و ابلاغ و اجرای آنها تسهیل خواهد گردید.

۹ - رئیس کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛ که بدین ترتیب امر تهیه مواد کتاب‌شناختی و پردازش و مطالعات مرتبط با آنها و نیز سایر وظایفی که قانون به آن کتابخانه محول کرده است در چارچوب نظام ملی پیش خواهد رفت.

۱۰ و ۱۱ - دو نفر متخصص طراز اول در امر اطلاع‌رسانی.

دبیرخانه

تعیین محل استقرار دبیرخانه از طریق تصویب در شورای عالی تحقق خواهد یافت و طبعاً دبیر شورا نیز رئیس سازمانی خواهد بود که دبیرخانه در آنجا مستقر است. بنابراین، شورای عالی نظام ملی، محلی را برای استقرار دبیرخانه در نظر خواهد گرفت که بنا به وظایفی که قانون برای آن معین کرده بیشترین ارتباط را با وظایف محوله به دبیرخانه داشته باشد.

دبیر شورا رابط میان شورا از یک سو و

فهرستگان، کمیته سازماندهی، کمیته همکاریها و امور شبکه‌ها و کمیته‌های دیگری از این نوع اشاره داشت. البته هر یک از این کمیته‌ها می‌توانند به تناسب نیاز، کمیته‌های فرعی ایجاد کنند. وظایف دقیق هر یک از کمیته‌ها و آیین‌نامه اجرایی آنها باید طی نشستهای متعدد اعضای کمیته‌ها تعیین و تدوین شود و از طریق دبیرخانه به تصویب شورای عالی برسد.

نظام ملی پیشنهادی با توجه به وضع اداری و سازمانی کشور ناگزیر به گونه‌ای نیمه متمرکز اداره خواهد شد. بدین ترتیب، که سیاستگذارها، برنامه‌ریزها و تعیین استانداردها به صورت متمرکز و از طریق شورای عالی نظام تعیین و ابلاغ خواهد گردید، ولی اجرای آنها توسط زیرمجموعه‌های نظام و متناسب با وضعیت مدیریتی و سازمانی هر زیرمجموعه صورت خواهد گرفت.

از نظر روابط میان سازمانها و ارتباطات شبکه‌ای معمولاً از دو نوع شبکه «موضوع مدار»^(۲۹) و «وظیفه مدار»^(۳۰) سخن به میان می‌آید که اولی ناظر بر تقسیم موضوعی فعالیتها و دومی ناظر بر تفکیک بر اساس وظایف و رسالت سازمانی است. نظام ملی اطلاع‌رسانی ایران ناگزیر از به کارگیری هر دو نوع رابطه شبکه‌ای است زیرا:

الف - برخی سازمانها نظیر کتابخانه ملی، سازمان اسناد ملی ایران و دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور وظیفه‌ای دارند که در چارچوب موضوع خاصی نمی‌گنجد.

ب - برخی سازمانها و مراکز در چارچوب هدفهای کلی خود، به تدریج به سوی موضوعی خاص گرایش یافته‌اند، نظیر مراکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، معاونت پژوهشی وزارت بهداشت، و جز آن.

بخش موضوع مدار را می‌توان به اعتبار صبه و سابقه عملکرد وظایف مراکز، پیش‌بینی کرد و امور را به آنها سپرد.

در مورد شبکه‌های موضوع مدار پیشنهاد می‌شود تقسیم‌بندی ششگانه شورای پژوهشهای علمی کشور شامل علوم انسانی، فنی و مهندسی، پزشکی، علوم پایه، کشاورزی و هنر ملاک عمل قرار گیرد و سرپرستی هر یک از شبکه‌ها به وزارتخانه‌ای که سنخیت بیشتری با موضوع دارد سپرده شود. بدیهی است، تعیین و تقسیم چنین وظایفی در نهایت با شورای عالی نظام ملی خواهد بود.

امید است بتوانیم در آینده‌ای نه چندان دور شاهد استقرار نظام ملی اطلاع‌رسانی در کشور باشیم.

□ □ □

29- Subject Oriented

30- Mission Oriented